

College voor Toetsen en Examens

KANDIDATEN MET EEN ONDERSTEUNINGS- BEHOEFTE

BROCHURE CENTRALE EXAMENS
VO 2023

Versie 2.1, april 2023

INHOUD

INLEIDING	4
1 DE ROLVERDELING TUSSEN DE SCHOOL, HET CVTE EN DE IVHO	5
1.1 DE ROL VAN DE SCHOOL	5
1.2 DE ROL VAN DE INSPECTIE (IVHO)	5
1.3 TAAKVERDELING TUSSEN INSPECTIE (IVHO) EN HET CVTE	5
1.4 WAT IS EEN ONDERSTEUNINGSBEHOEFTE	6
1.5 DE DESKUNDIGENVERKLARING	6
1.6 ALGEMENE VERORDENING GEGEVENSBESCHERMING (AVG)	7
1.7 SCHOOLEXAMEN EN CENTRAAL EXAMEN	7
2 TOELICHTINGEN VOOR ONDERSTEUNINGSMOGELIJKHEDEN	7
3 DYSLECTISCHE KANDIDATEN	8
3.1 MEER DAN 30 MINUTEN TIJDVERLENGING	8
3.2 TIJDVERLENGING EN HET CSPE	8
3.3 LETTERGROOTTE EN LETTERTYPE	8
3.3.1 LOEP OF LEESLINIAAL/LEESPEN	9
3.4 VERKLANKING (AUDIO)	9
3.4.1 VERKLANKING (AUDIO): DE DAISY AUDIO-CD	9
3.4.2 VERKLANKBARE PDF'S (SPRAAKSYNTHESE)	10
3.4.3 KEUZE TUSSEN SPRAAKSYNTHESE EN DAISY	11
3.4.4 DIGITALE CENTRALE EXAMENS IN FACET	12
3.5 OVERIGE ONDERSTEUNING	12
3.5.1 BEOORDELING SPELLING	12
4 KANDIDATEN MET EEN AUDITIEVE BEPERKING	13
4.1 GEBARENTOLK	13
4.2 EXAMENS WAAR GELUID IN VOORKOMT	13
4.2.1 WERKWIJZE AFNAME CENTRALE EXAMENS DANS, DRAMA, KUNST (ALGEMEEN) EN MUZIEK	13
4.2.2 WERKWIJZE DIGITALE CENTRALE EXAMENS BB EN KB	13
4.3 LUISTEREN IN HET SCHOOLEXAMEN	14
5 KANDIDATEN MET EEN VISUELE BEPERKING	15
5.1 MAATWERK	15
5.2 DIGITALE EXAMENS BB EN KB	15
5.3 OVERLEG TUSSEN DE SCHOOL EN HET CVTE	15
5.4 TIJDSDUUR	15
5.5 TWEDE TIJDVAK	16
5.6 KLEURENBLINDHEID	16
6 KANDIDATEN MET DYSCALCULIE	17
6.1 REKENKAART	17
7 (FYSIEKE) BEPERKINGEN	18
7.1 FYSIEKE BEPERKINGEN EN PRAKTISCHE EXAMENS (CPE EN CSPE)	18
7.2 KANDIDATEN MET EEN ZEER ZWARE BEPERKING	19
8 ZIEKE KANDIDATEN EN GESPREID EXAMEN	20
8.1 SPREIDING OVER JAREN	20
8.2 SPREIDING OVER TIJDVAKKEN	20
8.3 COMBINATIE VAN SPREIDING OVER JAREN EN OVER TIJDVAKKEN	20
9 ANDERE ONDERSTEUNINGSMOGELIJKHEDEN	21
9.1 AUTISME SPECTRUM STOORNIS (ASS), AD(H)D EN DCD	21
9.2 DIABETES EN EPILEPSIE	21
9.3 TOS (TAALONTWIKKELINGSSTOORNIS)	21
10 TOELICHTING BIJ ENKELE AANPASSINGEN EN HULPMIDDELEN	23

10.1	TIJDVERLENGING	23
10.2	PAUZES	23
10.3	EEN MONDELING CENTRAAL EXAMEN	24
10.3.1	AANGEPASTE WIJZE VAN EXAMINERING	24
10.3.2	WANNEER EN WAAROM EEN MONDELING?	24
10.3.3	WANNEER GEÉEN MONDELING?	25
10.3.4	AANVRAAGPROCEDURE	25
10.3.5	VERVOLGPROCEDURE	26
10.3.6	HOE GAAT HET MONDELING?	26
10.4	COMPUTER ALS SCHRIJFGEREI	27
11	SAMENVATTING	28
11.1	KANDIDATEN MET DYSLEXIE	28
11.2	KANDIDATEN MET DYSCALCULIE	28
11.3	KANDIDATEN MET EEN AUDITIEVE BEPERKING	28
11.4	KANDIDATEN MET EEN VISUELE BEPERKING	28
11.5	KANDIDATEN MET ZEER ZWARE BEPERKING	28
11.6	KANDIDATEN MET EEN ANDERE BEPERKING	28
12	PROCEDURES BIJ INSTALLATIE/VERGROTEN	29
12.1	EERSTE TIJDVAK	29
12.2	TWEEDE TIJDVAK	29
13	EXTRA INFORMATIE	31
13.1	VISUEEL BEPERKTE LEERLINGEN	31
13.2	LEERLINGEN MET DYSLEXIE	31
13.3	LEERLINGEN MET EEN AUDITIEVE EN/OF COMMUNICATIEVE BEPERKING	31
13.4	ERNSTIG (EN LANGDURIG) ZIEKE LEERLINGEN (IN HET ZIEKENHUIS):	31

INLEIDING

Jaarlijks publiceert het College voor Toetsen en Examens (CvTE) een brochure over de mogelijkheden voor kandidaten met een ondersteuningsbehoefte bij de centrale examens in het voortgezet onderwijs (vo). De brochure verschijnt bij de start van het schooljaar en is geldig voor de centrale examinering in datzelfde schooljaar: voor deze brochure dus examenjaar 2023.

Een examen heeft tot doel vast te stellen of de kandidaat voldoet aan de exameneisen. Daarvoor is een schriftelijk of digitaal examen ontwikkeld dat voor alle examenkandidaten op identieke wijze effectief meet of zij aan de eisen voldoen. Dit is van belang omdat de maatschappelijke waarde van het diploma, dat volgt na afname met goed gevolg van de examens, gewaarborgd moet worden.

Soms is er sprake van kandidaten die vanwege hun beperking niet in staat zijn het examen op dezelfde manier af te leggen als andere kandidaten. De belemmering bij de kandidaat moet worden weggenomen op grond van de Wet gelijke behandeling op grond van handicap of chronische ziekte (WGB-CZ). Een kandidaat kan een 'doeltreffende' aanpassing vragen en deze moet worden toegestaan indien en voor zover zij 'redelijk' is. Voor de centrale examens geldt dat die aanpassing niet kan worden gegund als de exameneisen door de gevraagde aanpassing worden aangetast. Met andere woorden mag de aanpassing het examen niet makkelijker maken voor kandidaten met een beperking om hun examen te halen dan voor examenkandidaten zonder die beperking en aanpassing. Dan zou afbreuk gedaan worden aan de exameneisen en daarmee aan de waarde van het diploma. Artikel 3.54 van het Uitvoeringsbesluit WVO regelt alleen een bevoegdheid voor de school om af te wijken van de voorgeschreven wijze van afname van een centraal examen. Het verplicht de school niet om een aanpassing ook te doen. Deze verplichting volgt onder meer uit de WGB-CZ.

De hoofdlijnen en uitgangspunten van deze brochure hebben een langere geldigheid. De brochure is daarom ook bruikbaar bij het overwegen van mogelijkheden tot ondersteuning voorafgaand aan de start van de bovenbouw of soms zelfs al bij de start in het voortgezet onderwijs.

De inhoud van de brochure is aangepast in hoofdstuk 1, 4 en paragraaf 9.3 van hoofdstuk 9. Paragraaf 11.4 Woordenboeken uit de vorige editie is in deze versie van de brochure verwijderd.

Voor de Maartaanvulling op de Septembermededeling 2023 zijn in de brochure aanpassingen gedaan. Het gaat om aanpassingen in de inleidende tekst van hoofdstuk 6 en aanpassingen in paragraaf 6.1 en paragraaf 11.2. Het betreft hierbij het gebruik van rekenkaarten bij dyscalculie en meer ruimte voor de school om hierover een goede beslissing te nemen. De aangebrachte wijzigingen zijn blauw gearceerd.

In versie 2.1 is een foutieve weergave van de regelgeving in de paragrafen 3.1 en 10.1 (artikel 3.55 Uitvoeringsbesluit WVO 2020) gecorrigeerd. De aangebrachte wijzigingen zijn groen gearceerd.

1 DE ROLVERDELING TUSSEN DE SCHOOL, HET CVTE EN DE IVHO

Bij het wel of niet toestaan van een aanpassing voor een kandidaat met een ondersteuningsbehoefte, spelen de volgende partijen een belangrijke rol:

- de school
- het CvTE
- de IvhO (Inspectie van het Onderwijs)

Hieronder worden de rollen van elke partij en de rolverdeling tussen de partijen nader toegelicht.

1.1 DE ROL VAN DE SCHOOL

Op grond van art. 3.54 van het uitvoeringsbesluit ligt de uiteindelijke bevoegdheid om een aanpassing van de wijze van afnemen wel of niet toe te laten bij de school.

Wat is de relatie tussen art 3.54 Uitvoeringsbesluit WVO en het CvTE?

Centrale examens, die door het CvTE worden gemaakt, beogen op een eenduidige manier voor alle leerlingen vast te stellen in welke mate de doelen (de centrale exameneisen) zijn bereikt.

Centrale examens zijn een wezenlijk onderdeel van de kwaliteitsborging en leveren een bijdrage aan de waarde en het civiel effect van het diploma.

Centrale examens bestaan uit een voor alle leerlingen identieke set opgaven, met voor iedereen geldende correctievoorschriften, normering en afnamecondities zoals tijdsduur en toegestane hulpmiddelen. Opgaven, correctievoorschriften, normering en afnamecondities vormen een geheel dat waarborgt dat de doelen worden gemeten. Wordt één van de onderdelen aangepast, dan is het behalen van punten voor het examen wellicht geen maatstaf meer voor het behalen van de doelen. Uit het centrale, voorgeschreven karakter van het centraal examen vloeit voort, dat de afweging van mogelijkheden niet alleen bij de school berust, maar deels ook bij het CvTE. Het is aan de school om de afweging te maken of de beoordeling door school gemaakt kan worden of overleg en advies van het CvTE nuttig en noodzakelijk is.

Het CvTE schrijft met deze brochure geen hulpmiddelen of aanpassingen voor (schrijft niet voor of voor een individuele kandidaat een aanpassing nodig is), maar geeft richtlijnen. De school wordt op deze manier in de gelegenheid gesteld doeltreffende aanpassingen voor kandidaten in te richten.

De regeling geeft daarbij aan dat de school zich tot het CvTE kan wenden als het speelveld naar het oordeel van de school te beperkt is. Vooral bij een combinatie van beperkingen kan het standaard aanbod inadequaat zijn. Zo voldoet bij een auditief beperkte dyslectische leerling het standaard aanbod van audio niet, zodat naar een andere oplossing moet worden gezocht.

Het CvTE onderzoekt met de school welke aanpassing mogelijk is, zodat de belemmeringen met inachtneming van de exameneisen zo veel mogelijk worden weggenomen. De beslissing om deze (aanvullende) aanpassing toe te passen, is aan het bevoegd gezag van de school.

1.2 DE ROL VAN DE INSPECTIE (IVHO)

De IvhO houdt toezicht op de kwaliteit van de examinering en naleving van de WVO 2020 en het Uitvoeringsbesluit WVO 2020 waarin onder meer de (bekostigings)voorwaarden staan voor examinering. Om dit toezicht te kunnen houden, moet de school op grond van art 3.54 van het Uitvoeringsbesluit WVO 2020 elke aanpassing in de wijze van examinering melden aan de IvhO.

Het melden gebeurt door gebruik te maken van het [ISD](#), het Internet School Dossier. Dit is ten behoeve van het toezicht achteraf, het is geen verzoek om toestemming. De inspectie verleent immers geen toestemming.

1.3 TAAKVERDELING TUSSEN INSPECTIE (IVHO) EN HET CVTE

Sommige afwegingen en beslissingen bij het centraal examen berusten bij de school en het CvTE, andere zijn een zaak tussen de school en de inspectie.

Het CvTE wordt betrokken bij alle voorgenomen wijzigingen die de inhoud van het examen raken of kunnen raken. Daarbij kan het gaan om aanpassingen van bijvoorbeeld een praktisch examen in verband met de beperking van de kandidaat, tijdverlenging met meer dan het

'standaard' halve uur, of het toestaan van hulpmiddelen die standaard niet zijn geoorloofd omdat zij exameneisen aantasten of kunnen aantasten, zoals een digitaal woordenboek. Bij deze (semi-)inhoudelijke aanpassingen kan de school dus in overleg treden met het CvTE; eventueel afgesproken aanpassingen worden, zoals alle aanpassingen (ook de aanpassingen die binnen de standaard kaders vallen) via het [ISD](#) gemeld aan de inspectie.

De inspectie is gesprekspartner van de school als het gaat om meer 'logistieke' aanpassingen. Noodzakelijke examinering thuis of in een ziekenhuis, het centraal examen op goede gronden in een andere school, quarantaine-oplossingen met een iets afwijkend tijdschema en dergelijke tasten het examen niet aan, maar vergen wel goede controle en afspraken over levering en afnamecondities. In zo'n geval is dus overleg met en toestemming van de inspectie essentieel.

Vragen *omtrent de regelgeving* voor kandidaten met een ondersteuningsbehoefte kunnen worden gesteld via het [contactformulier](#) op Examenloket.nl.

Is een specifieke afweging nodig omtrent *de aanpassingen* voor een kandidaat, dan vindt overleg plaats met het CvTE en kan de vraag ook direct worden gesteld via info@cvte.nl.

1.4 WAT IS EEN ONDERSTEUNINGSBEHOEFTE

Het speelveld voor de school wordt bepaald door artikel 3.54 Uitvoeringsbesluit WVO 2020, de Wet gelijke behandeling op grond van chronische ziekte of handicap en het kader en de maatregelen mogen de exameneisen niet aantasten. Het artikel 3.54 bevat geen limitatieve opsomming van mogelijke of noodzakelijke aanpassingen. De algemene regel van art 3.54 (aanpassing wijze van examinering) wordt voor de centrale examens geconcretiseerd in een aanbod van aangepaste examens, een beschrijving van toegestane extra hulpmiddelen, de voorwaarden en procedures bij toepassing hiervan en de route als in het aanbod geen adequate oplossing wordt gevonden.

Deze brochure werkt een en ander uit en geeft meer toelichting en achtergronden. In het uitvoeringsbesluit wordt gesproken over beperking, handicap, chronische ziekte e.d. Deze woorden zijn in de brochure aangegeven als ondersteuningsbehoefte.

In het artikel 3.54 wordt onderscheid gemaakt in aanpassingen voor objectief waarneembare handicap of chronische ziekte en niet objectief waarneembare chronische ziekte of handicap. Voor de objectief waarneembare is geen deskundigenverklaring vereist en voor de niet objectief waarneembare chronische ziekte of handicap wel. In deze brochure worden deze beide behandeld.

Als een deskundigenverklaring is vereist, moet daarna nagegaan worden of uit die verklaring blijkt dat de beperking leidt tot een belemmering in de wijze van examinering.

Als een (al of niet erkende) beperking ertoe leidt dat de kandidaat minder goed aan exameneisen kan voldoen, dan is alleen op grond daarvan geen aanpassing mogelijk of toegestaan.

Voorbeeld

Als de beperking leidt tot een geringere woordenschat, vindt er geen aanpassing plaats, want bijna bij elk vak is de woordenschat een intrinsiek onderdeel van de exameneisen. Of de beperking heeft als gevolg een tragere verwerkingssnelheid, dan leidt dat niet tot een aanpassing aan het examen, want de verwerkingssnelheid is een essentieel onderdeel van de cognitieve vaardigheden. Compensatie voor brede cognitieve beperkingen, of voor eenzijdigheid in de vaardigheden (disharmonisch profiel) is niet aan de orde. Dat lijkt rigide, maar in De brede toetsing van vaardigheden, vakkenkeuzes en de mogelijkheden een 5 of een 10 te halen, biedt immers ruime differentiatiemogelijkheden op interesse en specifieke talenten.

1.5 DE DESKUNDIGENVERKLARING

Een deskundigenverklaring van een ter zake kundige en ter zake geschoolde psycholoog, orthopedagoog, neuroloog of psychiater is een startpunt voor een onderwijstraject waarin zo goed mogelijk met de beperking rekening wordt gehouden.

Het kan in dat geval gaan om een verklaring die reeds op de basisschool is opgesteld, een verklaring die gedurende de opleiding voor het betreffende examen is opgesteld dan wel om een verklaring die specifiek voor het verzoek tot aanpassing wordt opgesteld. Het laatste zal veelal het geval zijn indien sprake is van een staatsexamen dan wel van een kandidaat uit het voortgezet speciaal onderwijs die wordt aangemeld voor een staatsexamen aan een school voor voortgezet onderwijs. Het onderzoek voor de deskundigenverklaring kan, afhankelijk van de aard en de mate van de handicap, omvatten: een anamnese (ziektegeschiedenis), een onderzoek van leergeschiktheden, functies en/of voorwaarden en een didactisch onderzoek, eventueel aangevuld met een persoonlijkheidsonderzoek en/of medisch onderzoek. De verklaring bevat tevens een advies voor de behandeling of begeleiding van de leerling.

1.6 ALGEMENE VERORDENING GEGEVENSBESCHERMING (AVG)

Het komt niet zelden voor dat scholen het CvTE benaderen met een vraag over een aanpassing en daarbij de naam van de kandidaat vermelden. In sommige gevallen wordt zelfs het medische dossier of de deskundigenverklaring meegestuurd met de vraag. In het kader van de Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG) vraagt het CvTE de scholen met klem om de kandidaat op wie de vraag betrekking heeft niet bij naam te noemen noch (uitgebreide) medische dossiers te delen. Het vraagt (dus) om geen deskundigenverklaringen, onderzoeksrapporten en andere verslagen van de kandidaat naar het CvTE te sturen. Indien de school informatie uit zulke documenten wil gebruiken om de vraag te verduidelijken, kan dit, mits deze informatie geanonimiseerd is. Dat houdt in dat het voor het CvTE niet te achterhalen **moet** kunnen zijn om welke kandidaat het gaat.

1.7 SCHOOLEXAMEN EN CENTRAAL EXAMEN

Met betrekking tot de schoolexamens heeft het CvTE geen bevoegdheden. Uiteraard kan de school wel een beroep doen op de expertise van het CvTE indien en voor zover gewenst. Wel is de algemene regelgeving van toepassing, die uitgaat van exameneisen voor iedereen en een beoordeling van alle kandidaten op grond van de voor iedereen geldende exameneisen.

2 TOELICHTINGEN VOOR ONDERSTEUNINGSMOGELIJKHEDEN

Als de school meent dat de mogelijke aanpassingen die in de volgende hoofdstukken geboden worden, de belemmeringen van de kandidaat onvoldoende wegnemen (bijvoorbeeld omdat er sprake is van meerdere beperkingen) of de exameneisen raken, kan de school zich voor overleg wenden tot het CvTE, via info@cvte.nl.

3 DYSLECTISCHE KANDIDATEN

Voor het treffen van aanpassingen in de wijze van examinering bij dyslectische kandidaten is een deskundigenverklaring nodig op grond van artikel 3.54 van het Uitvoeringsbesluit WVO 2020.

Toegestaan is:

- verklanking (voorlezen van teksten)
- maximaal 30 minuten tijdverlenging
- gebruik van de computer als schrijfgerei, waarbij voor dyslectici de spellingscontrole mag worden gebruikt. Bij gebruik van de computer ziet de school erop toe dat de kandidaat geen toegang heeft tot hulpmiddelen die niet zijn toegestaan. Zie het document 'Computer als schrijfgerei' op Examenblad.nl.

Niet toegestaan is, één en ander voor zover de exameneisen worden aangetast uiteraard:

- digitaal woordenboek
- spellingkaarten, grammaticakaarten of stappenplannen
- een andere beoordeling van examenonderdelen (met name spelling).

Voor de beoordeling van spelling gelden voor alle kandidaten dezelfde regels. Er is dus geen sprake van een verminderde aftrek voor dyslectische kandidaten of van het niet meetellen van 'typische dyslexiefouten'. Dit geldt ook voor het schoolexamen.

Alleen dyslectische kandidaten mogen spellingcontrole gebruiken. Als een niet-dyslectische kandidaat om andere redenen spraaksynthese gebruikt, (bij TOS, een visuele beperking of met specifieke toestemming van het CvTE) mag de spellingcontrole dus niet worden gebruikt.

3.1 MEER DAN 30 MINUTEN TIJDVERLENGING

Als sprake is van meerdere beperkingen, mogen de tijdverlengingen op grond van verschillende beperkingen niet bij elkaar worden opgeteld.

Uitzondering:

Als een dyslectische leerling het Nederlands onvoldoende beheerst en maximaal zes schooljaren inclusief het eindexamenjaar (Nederlandstalig) onderwijs heeft gevolgd in Nederland, kan twee maal een half uur worden toegekend.

3.2 TIJDVERLENGING EN HET CSPE

Geldt het halve uur uit artikel 3.54 ook voor het cspe? Formeel is het antwoord ja, want het is een centraal examen. Aan de kandidaat met een geldige deskundigenverklaring mag voor het gehele cspe in totaal 30 minuten extra tijd worden gegeven.

Uitzondering hierop is de kandidaat met dyslexie en de kandidaat met TOS. Deze kandidaten mogen gebruik maken van een maximale tijdverlenging van 15 minuten *per onderdeel* van het cspe. Hier geldt echter de redelijkheid: de dyslectische kandidaat kan bijvoorbeeld wel meer tijd krijgen voor het lezen van instructies voorafgaand aan het maken van een werkstuk of voor het bereiden van een maaltijd, maar niet voor het maken van het werkstuk zelf of het bereiden van de maaltijd. Bij veel cspe's en bij de meeste kandidaten zal minder verlengingstijd volstaan.

De context van de beroepsgerichte opdrachten en de daarvoor vastgestelde tijdschema's maken dat er meestal voldoende ruimte is en dat de dyslectische kandidaat verloren leestijd gemakkelijk in de uitvoering kan compenseren. Bij zeer talige beroepsgerichte vakken en opdrachten en bij de minitoetsen, is enige tijdverlenging gewenst. Bij praktische opdrachten waarbij de tijd een essentieel toetsonderdeel is, is het niet toegestaan.

3.3 LETTERGROOTTE EN LETTERTYPE

Puntgrootte 12 (Arial) is een adequate lettergrootte voor kandidaten met dyslexie. Door de grotere standaardletter en het vervallen van de noodzaak om zelf te vergroten, wordt de organisatielast voor scholen verlicht, wordt het risico op onbedoelde schending van de

geheimhouding gereduceerd en worden incidenteel voorkomende vergrotingsfouten – met name bij tekeningen, tabellen en grafieken – voorkomen.

Als in uitzonderlijke gevallen een extra vergrote letter of een andere steunkleur gewenst is, kan de school hiervoor zorgen direct voorafgaand aan de afname onder strikte voorwaarden. Zie daarvoor hoofdstuk Procedures.

3.3.1 Loep of leesliniaal/leespen

Hoewel bijna het hele examen (teksten en vragen) in puntgrootte 12 is, kan bij grafieken, tabellen en dergelijke een kleinere letter worden gehanteerd. Als de dyslectische kandidaat die letters als (te) klein ervaart, kan hij gebruikmaken van een loep of een leesliniaal/leespen die de tekst vergroot.

3.4 VERKLANKING (AUDIO)

Op grond van de deskundigenverklaring kan de directeur aan een kandidaat met een leesbeperking het recht op audio (voorlezen) toekennen. Bij de centrale examens kan de verklanking op drie manieren worden uitgevoerd:

- door gebruik te maken van een Daisy audio-cd (Digital Accessible Information System);
- door middel van spraaksynthese waarbij de digitale tekst omgezet wordt in computerspraak;
- door een toezichthouder op verzoek incidenteel te laten voorlezen.

Een voorlezer is alleen toegestaan als een ander adequaat middel ontbreekt. Dat geldt bijvoorbeeld bij leesteksten in de cspe's (daarvoor wordt geen audio geleverd), of bij de meeste examens voor Daisy in het tweede tijdvak.

Als een kandidaat recht heeft op audio en NIET vertrouwd is met spraaksynthese, dan is een individuele voorleeshulp de adequate aanpassing bij het centraal examen. Deze aanpassing zal dus in het algemeen worden toegepast als een kandidaat in het eerste tijdvak Daisy gebruikte en in het tweede tijdvak een ander vak herkanst dan Nederlands of Engels. Alleen deze beide vakken zijn beschikbaar in het tweede tijdvak.

Bij digitale centrale examens is verklanking in Facet beschikbaar- voor alle varianten.

3.4.1 Verklanking (audio): de Daisy audio-cd

Als een dyslectische kandidaat recht heeft op audio, kan de directeur bij de papieren centrale examens een Daisy audio-cd bestellen. Dit geldt niet voor de cspe's beroepsgericht. De Daisy audio-cd bevat ingesproken tekst (natuurlijke spraak) van de tekst van het examen (teksten, vragen, eventuele bronnen).

De Daisy audio-cd kan worden afgespeeld in een speciale Daisy-speler of op een computer of laptop. Op een computer of laptop is speciale Daisy-afspeelsoftware nodig, gratis te downloaden van www.daisy.org/amis.

Het speciale Daisy-format is geschikt om te navigeren tussen bijvoorbeeld tekst en vragen. Ook is onder meer het leestempo te regelen. De bediening vergt weinig oefening; zeker bij gebruik via de computer/laptop werkt een en ander zeer overzichtelijk.

Om te oefenen kunnen er Daisy audio-cd's worden besteld met oude examens. Deze kunt u bestellen door te mailen naar Dedicon: klantenservice@dedicon.nl. Vermeld uw naam- en adresgegevens. Geef ook aan of het oefenexamen voor een blinde, slechtziende of dyslectische kandidaat is.

N.B. De Daisy-afspeelsoftware kan haperen bij het gebruik ervan bij een device met Windows 10 erop geïnstalleerd. Dit komt omdat er al lange tijd geen update meer heeft plaatsgevonden van de software. Omdat er ook geen update meer zal gaan plaatsvinden, zal de Daisy audio-cd niet lang meer worden gebruikt door het CvTE, zie hiervoor het tekstvak aan het einde van deze paragraaf. Bij vroegere versies van Windows dan Windows 10 is de afspeelsoftware goed te gebruiken

3.4.1.1 Eerste tijdvak

De Daisy audio-cd voor het eerste tijdvak wordt op bestelling geleverd. U bestelt de spraaksynthese-cd's en Daisy-audio-cd's via het '*Opgaveformulier aantal examenkandidaten*'.

Voor de papieren centrale examens bb en kb wordt Daisy alleen geleverd voor Nederlands, Engels, Duits, Frans en Spaans.

Voor de papieren centrale examens Russisch, Turks en Arabisch wordt géén Daisy geleverd maar een verklankbare pdf.

Om verschillende logistieke redenen wordt de Daisy uitsluitend op cd geleverd. Als tijdens het examen gebruik wordt gemaakt van een Daisy-speler of computer/terminal zonder cd-speler, heeft de school de volgende mogelijkheden:

- a. aanschaf van losse, op de usb-poort aan te sluiten dvd-spelers;
- b. overzetten van het Daisy-bestand op een usb-stick of geheugenkaart. Dit mag direct voorafgaand aan de examenzitting gebeuren, maar dan wel onder toezicht en volgens strikte regels;
- c. plaatsing van het bestand op het beveiligde netwerk, eveneens kort voor de examenzitting volgens strikte regels.

Zie voor de genoemde regels hoofdstuk Procedures.

3.4.1.2 Tweede tijdvak

Daisy voor het tweede tijdvak wordt voor alle schooltypen uitsluitend geleverd voor Nederlands en Engels. De Daisy's Nederlands en Engels tweede tijdvak worden zondermeer geleverd aan alle scholen. De tweede-tijdvak-Daisy wordt in een enkel exemplaar geleverd. De school kan, binnen de examenruimte en onder toezicht direct voorafgaand aan de afname, het geleverde exemplaar kopiëren (op cd's, of usb-sticks of geheugenkaarten). *Zie ook hier hoofdstuk Procedures.*

Als de kandidaat die in het eerste tijdvak Daisy heeft gebruikt, geen ervaring heeft met verklankbare pdf's en een ander vak dan Nederlands of Engels herkanst, dan dient de school in het tweede tijdvak te zorgen voor een individuele voorleeshulp.

Voor niet-gebruikers klinkt computerspraak (spraaksynthese) onnatuurlijk. Het vergt gewenning. Vaste gebruikers hebben er geen moeite mee. Uit (internationaal) onderzoek blijkt voor gebruikers met enige oefening (ervaring) geen verschil in leerrendement tussen natuurlijke en kunstmatige spraak. Omdat van de Daisy gebruiker niet kan worden verwacht dat hij zich in de zeer korte tijd tot de herkansing vertrouwd maakt met spraaksynthese, mag daar de individuele voorleeshulp worden ingezet. In alle andere gevallen geldt de algemene regel dat als het CvTE een adequate voorziening biedt (verklanking in Facet, spraaksynthese of Daisy bij papieren examens), die voorziening moet worden benut en een individuele voorleeshulp dus niet is toegestaan.

3.4.1.3 Daisy audio-cd's

Het CvTE onderzoekt de mogelijkheid om de examens die via Daisy audio worden gemaakt, op een andere wijze aan te bieden aan de scholen. Scholen zullen via Examenblad.nl op de hoogte worden gehouden over de verandering omtrent de Daisy audio-cd.

3.4.2 Verklankbare pdf's (spraaksynthese)

Dyslectische kandidaten die recht hebben op audio kunnen gebruikmaken van spraaksynthese. Daarbij zet de computer de digitale tekst via spraaksynthesesoftware om in spraak.

De school kan beschikken over verklankingssoftware, waarmee de verklankbare pdf kan worden voorgelezen.

Een bestand dat geschikt is voor spraaksynthese, wordt geleverd als pdf. Het bestand bevat het examen in een opmaak die identiek is aan die van het papieren examen. De pdf wordt geleverd op cd-rom in kandidaat-aantallen conform de bestelling door de school. Het vooraf openen van de envelop is **niet** toegestaan.

Het CvTE zorgt voor een bestand dat geschikt is voor spraaksynthese. Enkele papieren examens zijn hiervan uitgezonderd:

- Fries (daarvoor zijn nog geen stemmen leverbaar);
- Latijn en Grieks (Latijnse en oud-Griekse spraak is niet beschikbaar);
- Russisch, Turks, Arabisch (zeer kleine aantallen kandidaten).

Van de examens Russisch, Turks en Arabisch kan wel een verklankbare pdf worden geleverd, de speciale taalvoorzieningen (schakelen van de ene naar de andere taal) ontbreken.

Van de examens Fries, Latijn en Grieks kan wel een Daisy worden geleverd.

Spraaksynthesoftware kan veel mogelijkheden bieden die bij centrale examens **niet** zijn toegestaan, bijvoorbeeld een digitaal woordenboek of een woordvoorspeller. De school dient erop toe te zien dat verboden zaken niet worden gebruikt. Dat geldt ook voor verbinding van de computer met de buitenwereld via internet of e-mail.

3.4.2.1 Spraaksyntheseprogramma's

Er zijn verschillende spraaksyntheseprogramma's op de markt, uiteenlopend in prijs en in mogelijkheden. Veel van de extra mogelijkheden van duurdere programma's kunnen zinvol zijn buiten de centrale examens, maar zijn niet toegestaan bij het centraal examen. Wat verklankingskwaliteit betreft ervaren gebruikers weinig verschillen tussen de programma's. Dat geldt ook voor de verklanking in Facet. Vaak maken de programma's gebruik van een zelfde stemmenleverancier.

Wat **in ieder geval niet mag** is een programma dat het examen uploadt naar de *cloud* om het daar te verklanken. Het verbod op internet en het vanzelfsprekende verbod op het naar "buiten" brengen van het examen voor afloop van de afname, maakt dat deze programma's niet toelaatbaar zijn.

Een programma met veel niet toegestane mogelijkheden vergt toezicht. Sommige leveranciers komen de scholen tegemoet met een *press-to-test* voorziening waarbij alle niet-examenvoorzieningen worden geblokkeerd. Andere bieden een *light* versie van het programma zonder de niet toegestane voorzieningen.

Daarnaast kan het incidenteel voorkomen dat tekst in een plaatje, zoals een cartoon of in een grafiek niet verklankbaar is. Als dat zich voordoet en de kandidaat heeft behoefte aan voorlezen, kan de kandidaat aan een toezichthouder vragen dat enkele stukje tekst voor te lezen. Omdat het slechts zal gaan om zeer incidentele situaties, hoeft de kandidaat daarvoor niet in een aparte ruimte te worden geplaatst.

3.4.3 Keuze tussen spraaksynthese en Daisy

Spraaksynthese of Daisy – wat is het beste voor de kandidaat? Dat is niet een vraag die pas bij het centraal examen aan de orde hoort te komen, maar al eerder bij onderwijs en begeleiding.

Daisy ligt door zijn natuurlijke spraak goed in het gehoor, biedt uitstekende navigatiemogelijkheden, bijvoorbeeld tussen tekst en vraag, en is zeer eenvoudig te bedienen.

Spraaksynthese klinkt wat 'onwennig' de eerste keer, maar frequente gebruikers weten de voordelen te waarderen. Grootste voordeel: de gebruiker kan in beginsel elk digitaal tekstbestand verklanken, zonder afhankelijk te zijn van het inspreken ervan. Daarnaast waardeert de gebruiker het feit dat in de voorgelezen tekst de cursor meeloopt. Dat stimuleert ook om te blijven lezen.

Concreet bij het centraal examen: de kandidaat zal in het algemeen gebruiken wat hij in het onderwijs gebruikt. Wie gewend is aan spraaksynthese, kan zonder veel moeite bij het centraal examen Daisy gebruiken, al mist hij dan enkele faciliteiten waaraan hij gewend was, zoals de meelopende cursor. Wie gewend is aan Daisy met natuurlijke spraak, kan bij het centraal examen naar alle waarschijnlijkheid niet zo makkelijk uit de voeten met spraaksynthese.

Let op: Als bij het centraal examen geen Daisy audio-cd wordt geleverd zoals in het tweede tijdvak, met uitzondering van Nederlands en Engels, dient de school te voorzien in een individuele voorleeshulp. Een individuele voorleeshulp mag NIET gebruikt worden uitsluitend omdat de kandidaat dat prettiger vindt dan de geleverde voorzieningen.

Daisy of natuurlijke spraak wordt dus NIET geleverd voor:

- de papieren examens BB en KB (m.u.v. Nederlands en de moderne vreemde talen)
- de papieren examens tweede tijdvak (m.u.v. Nederlands en Engels)
- digitale examens, zie paragraaf 3.4.4

Het is te verwachten dat spraaksynthese op termijn de Daisy als standaard voorziening voor leeshulp zal verdringen, in ieder geval bij de examens in het voortgezet onderwijs. Het feit dat de lezer bij digitale teksten niet meer afhankelijk is van de productie door anderen, wordt door de gebruikers als een groot voordeel gezien. Ook is eigenlijk elke tekst tegenwoordig digitaal beschikbaar.

3.4.4 Digitale centrale examens in Facet

Bij de digitale examens in Facet is spraaksynthese ingebouwd. De school legt vast wie deze voorziening mag gebruiken. De spraaksynthese voldoet aan de eisen: snelheid en stem zijn te regelen resp. te kiezen, de kandidaat kan selecteren wat hij wenst te verklanken en het is zichtbaar op welke plaats in de tekst de stem zich bevindt. Ervaring met spraaksynthese is een vereiste, zie hierboven. Maar die ervaring wordt snel opgedaan o.a. met de in te plannen oefenexamens.

De examens in de kunstvakken worden vanaf schooljaar 2019-2020 ook in Facet afgenomen. Hierbij geldt ook dat alleen de kandidaat die recht heeft op de spraaksynthese, deze mag gebruiken bij het examen.

Bij digitale centrale examens is vergroting niet mogelijk en voor dyslectische kandidaten niet nodig. Ten aanzien van extra tijd gelden dezelfde regels als bij papieren examens.

3.5 OVERIGE ONDERSTEUNING

Een loep en een *leespen/leeslineaal* (reading pen) is de facto niet anders dan spraaksynthese. Er is dus geen verbod op dit hulpmiddel (voor kandidaten met toestemming voor audio), met dien verstande dat het ingebouwde digitale woordenboek geblokkeerd moet zijn. Overigens is een leespen/leeslineaal nauwelijks geschikt voor examenleesteksten. Spraaksynthese op de computer is de voor de hand liggende volgende stap. Ook ClaroRead is een toegestaan hulpmiddel.

3.5.1 Beoordeling spelling

Voor de *beoordeling van spelling* gelden voor alle kandidaten dezelfde regels. Er is dus geen sprake van een verminderde aftrek voor dyslectische kandidaten of van het niet-meetellen van 'typische dyslexiefouten'. In beginsel geldt dit ook voor het schoolexamen.

Daarbij is het wel van belang dat er in het schoolexamen, net als in het centraal examen, geen beoordelingssystematiek wordt toegepast waardoor het slechte spellen wél een belemmering wordt. Bij schrijfp opdrachten moet de kandidaat in staat worden gesteld om ook te laten zien wat hij wél kan en om daarop te scoren. Een systeem waarbij voor elke spelfout een half punt wordt afgetrokken, voldoet niet aan die eis.

Let op: extra hulpmiddelen zoals spellingkaarten, grammaticakaarten of stappenplannen zijn bij het centraal examen niet toegestaan.

4 KANDIDATEN MET EEN AUDITIEVE BEPERKING

Voor het treffen van aanpassingen in de wijze van examinering bij kandidaten met een *auditieve* beperking is geen deskundigenverklaring nodig. Een leerling met een auditieve beperking is in school bekend en de ondersteuning wordt gegeven gedurende de schooltijd. Hier is (meestal) ook een ambulante begeleider bij betrokken die advies geeft.

Toegestaan is:

- maximaal 30 minuten tijdverlenging

Niet toestaan:

- Compensatie voor vertraagde ontwikkeling van de taalvaardigheid:
Een auditieve beperking kan een factor zijn die leidt tot vertraagde ontwikkeling van de taalvaardigheid. Compensatie daarvoor is niet mogelijk; taalvaardigheid is bij de centrale examens een expliciet onderdeel van de exameneisen. Over de mogelijke aanpassingen in schoolexamens wordt verwezen naar het overzicht van [Siméa](#).
- Ontheffing voor luistervaardigheid:
Ontheffingen voor luisteren zijn niet mogelijk, ook niet in het schoolexamen (zie *paragraaf 4.3; luisteren in het SE*). Luistervaardigheid is een examenonderdeel bij moderne vreemde talen en bij Nederlands vmbo. Het wordt meestal getoetst in het schoolexamen, soms (bij digitale examens) ook deels in het centraal examen. Maar daarbij is het van belang te bedenken dat *de luistertoets* niet verplicht is. Als de luistertoets niet geschikt is, kan de school luisteren op een andere wijze toetsen, bijvoorbeeld in een gesprek. Strikt genomen kan dit voor alle kandidaten worden toegepast. Spreek- en gespreksvaardigheid zitten alleen in het schoolexamen.

4.1 GEBARENTOLK

Als de kandidaat in het onderwijs ondersteuning krijgt van een gebarentolk, is dat ook toegestaan bij de centrale examens. Voorwaarde is, dat de gebarentolk 'op verzoek vertaalt' en niet nader toelicht als de taal als zodanig een struikelblok is. Dat betekent dus, dat de tolk op aangeven van de kandidaat een woord of een zinsnede in gebarentaal omzet, hij vertaalt *niet* simultaan en integraal.

4.2 EXAMENS WAAR GELUID IN VOORKOMT

4.2.1 Werkwijze afname centrale examens dans, drama, kunst (algemeen) en muziek

Dans en drama GL/TL en kunst (algemeen) havo en vwo bevatten geluid. Als het standaard examen niet bruikbaar is (bij een lichte auditieve beperking kan het wel bruikbaar zijn) wordt een aangepaste 'mondellinge' afname geregeld, afgenomen door de docent-examinator met een gecommiteerde van de CvTE-staatsexamens. In bijzondere situaties gebeurt dat ook bij muziek, als de kandidaat wel in staat is muziek te beluisteren, maar niet in de vorm zoals bij de examens geleverd (gedigitaliseerd, met koptelefoon). Het aangepaste (mondellinge) examen moet worden aangevraagd met een speciaal formulier bij DUO Examen diensten via examens@duo.nl (zie *hoofdstuk Procedures*).

4.2.2 Werkwijze digitale centrale examens BB en KB

Voor de digitale centrale examens Nederlands, Engels, Duits en nask1 BB en KB wordt een aangepaste variant (.dos, dos staat voor doof- of slechthorend) geleverd. Andere examens bevatten geen functioneel geluid. Het voor kandidaten met een auditieve beperking aangepaste digitale centrale examen hoeft NIET speciaal te worden besteld.

In de taalexamens worden de zuivere luisteroefeningen geschrapt en de kijk-luisteropdrachten voorzien van ondertiteling. Waar in de examens van andere vakken video's met geluid voorkomen, worden die standaard voorzien van ondertiteling.

Met de ondertitelde kijk-luisteropdracht bevat het centraal examen van de auditief beperkte kandidaat de facto geen luisteropdracht. In het schoolexamen dient dan de vaardigheid luisteren te worden getoetst. Dat geldt overigens, gezien de aard en de omvang van het luisterdeel in de centrale examens, naar redelijkheid voor alle kandidaten. Op de mogelijkheden voor toetsing van luisteren in de schoolexamens wordt hieronder nader ingegaan.

4.3 LUISTEREN IN HET SCHOOLEXAMEN

Bij Nederlands en de moderne vreemde talen moet de vaardigheid 'luisteren' worden getoetst. Een ontheffing voor dove leerlingen is in de regelgeving niet voorzien, overigens ook niet voor spreken en gespreksvaardigheid.

Een ontheffing is ook niet nodig, omdat de leerling met een auditieve beperking weliswaar niet kan *horen*, maar wel kan *luisteren*; zij het op een andere manier, en met andere hulpmiddelen, dan mensen zonder auditieve beperking. De ontheffing is ook niet gewenst, omdat ook de auditief beperkte leerling zijn directe communicatievaardigheid in het Nederlands en in de moderne vreemde taal kan en moet ontwikkelen.

Luisteren is net zo min als spreken een geïsoleerde vaardigheid; het is een vanzelfsprekend en geïntegreerd onderdeel van de gespreksvaardigheid. In het begin van het leren van een moderne vreemde taal (de eerste jaren) kan afzonderlijke toetsing van luisteren noodzakelijk zijn; gewenning aan de vreemde klanken vereist oefening en toetsing helpt daarbij. Bij Nederlands en in mindere mate Engels is geïsoleerde toetsing van luisteren bij de afsluiting van het voortgezet onderwijs niet noodzakelijk of voorgeschreven, zij het wel (goed) mogelijk zolang er geen sprake is van een auditieve beperking.

Als een kandidaat een auditieve beperking heeft, is het voor de hand liggend om zijn gespreksvaardigheden (inclusief luisteren en spreken) te toetsen met de hulpmiddelen die hem ten dienste staan, in een natuurlijk en geïntegreerd geheel: in een gesprek. Daarbij kan bij Nederlands eventueel gebruik worden gemaakt van een gebarentolk.

Theoretisch is dat bij Engels ook mogelijk, maar dan met een in de Engelse of Amerikaanse gebarentaal gespecialiseerde tolk. Die zal niet altijd beschikbaar zijn en bovendien is beheersing van de Amerikaanse gebarentaal geen exameneis. Bij inzet van een tolk in de Nederlandse gebarentaal wordt het Engels de facto vertaald; dat is niet de bedoeling van de toetsing van Engels gespreksvaardigheid.

Het voor de hand liggende alternatief, dat door mensen met een auditieve beperking over de gehele wereld wordt gebruikt in gesprekken die niet in de moedertaal worden gevoerd (maar ook in de moedertaal) is *chatten* in de een of andere vorm. Deze directe heen- en weercommunicatie voldoet aan alle eisen van gespreksvaardigheid.

5 KANDIDATEN MET EEN VISUELE BEPERKING

Voor het treffen van aanpassingen in de wijze van examinering bij kandidaten met een *visuele* beperking is *geen* deskundigenverklaring nodig. Een leerling met een visuele beperking is in school bekend en de ondersteuning wordt al gegeven gedurende de schooltijd. Hier is (meestal) ook een ambulante begeleider van Bartimeus of Visio bij betrokken die advies kan geven.

5.1 MAATWERK

Voor kandidaten met een visuele beperking wordt maatwerk geleverd, op bestelling. Dat kan zijn:

- een aangepast examen als digitaal Word-bestand geschikt voor spraak en/of brailleregel de brailleleesregel;
- een gesproken versie van het examen (Daisy audio-cd);
- een standaard examen als digitaal Word-bestand geschikt voor spraak en/of vergroting van het lettertype.

In enkele gevallen wordt het examen vervangen door een (semi-)mondeling door de vakdocent-examinator met een gecommiteerde van de staatsexamens. Dat gebeurt in ieder geval bij aardrijkskunde en kunst algemeen (havo en vwo) en soms ook bij centrale examens in de exacte vakken havo en vwo. Bij vmbo wordt een vervangend mondeling afgenomen bij de examens dans en drama (gl/tl).

Indien nodig worden de examens aangepast op visuele kenmerken die de toegankelijkheid hinderen – zonder de exameneisen als zodanig te wijzigen. Afbeeldingen kunnen worden toegelicht, formules kunnen worden herschreven, opgaven met een sterk visueel karakter kunnen worden aangepast of vervangen door andere opgaven, grote tabellen waaruit globale conclusies moeten worden getrokken kunnen zijn verkleind, enzovoort.

5.2 DIGITALE EXAMENS BB EN KB

De centrale examens BB en KB worden geleverd als digitaal examen in Facet en als papieren examen. Voor de aanpassing ten behoeve van kandidaten met een visuele beperking wordt om praktische redenen uitgegaan van het *papieren* examen, als met eventueel gebruik van een groter scherm examen maken in Facet niet mogelijk is. School en kandidaat zijn daarom gebonden aan het door het CvTE gepubliceerde rooster.

5.3 OVERLEG TUSSEN DE SCHOOL EN HET CVTE

Een en ander maakt maatwerk nodig. Dit vereist overleg tussen de school en de makers van het aangepaste examen. Soms kan een kandidaat met een visuele beperking goed uit de voeten met een standaard examen en standaard hulpmiddelen, bijvoorbeeld met een digitaal examen bb of kb met verklanking.

De spraaksynthese-cd voor kandidaten met dyslexie kan gebruikt worden voor het onder geheimhouding maken van een vergroting, het printen op een achtergrondkleur of het aanbieden van het examen als pdf op de computer of laptop.

Als de school constateert dat het standaard examen niet voldoet, kan een speciaal formulier aangevraagd worden bij examens@duo.nl. Dit moet uiterlijk 15 oktober digitaal teruggestuurd worden. Vervolgens neemt een specialist van het CvTE met ervaring in de examinering van kandidaten met een visuele beperking eventueel contact op met de school. Zo wordt geleverd wat nodig is.

5.4 TIJDSDUUR

De verlenging van de tijdsduur van het centrale examen hoeft bij kandidaten met een visuele beperking niet tot het standaard halve uur beperkt te blijven. Als richtlijn geldt 50% tijdverlenging voor slechtzienden, 100% voor blinden en slechtzienden. Verlenging met meer dan een half uur kan ertoe leiden dat het niet goed mogelijk is om twee examens op een dag af te leggen. Dan kan worden uitgeweken naar het tweede en eventueel het derde tijdvak.

5.5 TWEEDE TIJDVAK

Het is niet altijd mogelijk om een aangepast examen in het tweede tijdvak af te leggen. Immers, pas na het vaststellen van de uitslag eerste tijdvak, enkele dagen voor het tweede tijdvak, is bekend of en in welk vak de kandidaat herkanst. In dat geval vindt de herkansing plaats in het derde tijdvak.

Als al eerder bekend is dat de kandidaat voor een vak aan het tweede tijdvak deelneemt (bijvoorbeeld vanwege de verlengde tijdsduur), kan wel tijdig het benodigde examen voor het tweede tijdvak worden geproduceerd.

5.6 KLEURENBLINDHEID

Voor kleurenblinde kandidaten geldt het volgende: *papieren* examens zijn bijna altijd in zwart-wit. Soms bevat informatiemateriaal kleur zoals het kaartenkatern bij aardrijkskunde. Als een kleurenblinde kandidaat gebruikmaakt van een examen met kleur of van een kleurenbijlage, dan geldt het volgende: een toezichthouder mag op verzoek van de kandidaat de kleur benoemen van een vlakdeel dat door de kandidaat wordt aangewezen of op verzoek van de kandidaat een vlakdeel aanwijzen met een door de kandidaat benoemde kleur. Indien kleur een grote rol speelt, verdient het de aanbeveling de kandidaat in een afzonderlijke ruimte te plaatsen. Bij examens waarbij kleur incidenteel voorkomt, is dat niet nodig.

Bij *digitale* examens wordt kleur gebruikt. Daarbij is rekening gehouden met de beperkingen van kleurenblinde kandidaten. In beginsel wordt in grafieken en dergelijke het gebruik van verschillende kleuren extra verduidelijkt met een onderscheid in arcering of iets dergelijks, in zowel grafiek als legenda. Als dat incidenteel (door gebruik van authentiek bronnenmateriaal dat niet is aangepast) ontbreekt, kan de regel zoals hierboven beschreven, worden toegepast.

6 KANDIDATEN MET DYSCALCULIE

Voor het treffen van aanpassingen in de wijze van examinering bij kandidaten met dyscalculie is een deskundigenverklaring nodig op grond van artikel 3.54 Uitvoeringsbesluit WVO. De aanpassing kan gedaan worden bij de centrale examens waarbij rekenen een rol speelt en waarbij de kandidaat met dyscalculie dus hinder kan ondervinden van de beperking.

Besloten kan worden om:

- maximaal 30 minuten tijdverlenging toe te staan
- een hulpmiddel zoals de standaard rekenkaart 1, 2 en/of 3 van het CvTE in te zetten

6.1 REKENKAART

De standaard rekenkaart is geen echte rekenhulp en is de facto niet meer dan een gestructureerd uitwerkblad. De standaard rekenkaart 1, 2 en 3 bevatten inhoudelijk dezelfde informatie maar de lay-out is per kaart anders. Zo kan de kandidaat de voor hem meest geschikte kaart gebruiken. Ook is het mogelijk dat de school een zelf ontwikkelde rekenkaart aanbiedt als deze geen afbreuk doet aan de te toetsen exameneisen.

7 (FYSIEKE) BEPERKINGEN

7.1 FYSIEKE BEPERKINGEN EN PRAKTISCHE EXAMENS (CPE EN CSPE)

De school dient eerst aan de hand van examens van voorgaande jaren te analyseren of er een probleem dreigt bij de uitvoering van het CPE/CSPE. Als dat het geval is, neemt de school contact op met het CvTE via info@cvte.nl.

Incidenteel komt het voor dat een kandidaat door een fysieke beperking of een hardnekkige, bijna chronische blessure de opdrachten in een praktisch examen niet goed kan uitvoeren bij beeldende vormgeving vmbo gl/tl, tehatex vwo, of de beroepsgerichte vakken in bb, kb en gl. Ook een andere beperking van minder fysieke aard kan soms het uitvoeren van een deel van de praktische opdrachten riskant maken.

Meestal zal dit bij de school zeer tijdig voor het centraal examen bekend zijn. Bij beperkingen waarschijnlijk al voordat het examentraject start (twee of drie jaar voor het examen), bij hardnekkige blessures soms wat later. Bij kortdurende blessures ligt uitstel van de praktische opdracht meer voor de hand.

Met het CvTE wordt nagegaan of een aanpassing van het centraal examen met inachtneming van de exameneisen nodig en gewenst is. Bij het overleg over mogelijke aanpassingen zal het CvTE vragen naar de aanpassingen die tot nu toe in het onderwijs zijn verricht.

Soms is een extra hulpmiddel voldoende of volstaat dat de kandidaat aangeeft hoe hij het zou aanpakken. Soms moet een opgave worden aangepast. Bij vergaande aanpassing kan voor de afname aan de school een gecommiteerde namens het CvTE worden toegewezen.

Aanpassingen zijn niet mogelijk als daarmee het wezen van het cpe/cspe wordt aangetast. Een kandidaat is dan niet meer in staat aan de eindtermen van het examenprogramma te voldoen. Als een leerling zijn armen niet goed kan gebruiken, kan de vraag worden gesteld of een praktische opleiding in de bouwtechniek voor deze leerling een adequate opleiding is.

7.2 KANDIDATEN MET EEN ZEER ZWARE BEPERKING

Het kan zijn dat een standaard examenafname volstrekt onmogelijk is en dat ook geen van de aangepaste versies van het examen voldoen, bijvoorbeeld bij een zware lichamelijke beperking of bij een combinatie van beperkingen.

In dat geval neemt de school contact op met het CvTE via info@cvte.nl. In overleg en samenwerking met het CvTE wordt dan een aangepaste afname gerealiseerd, waarbij soms een gecommiteerde van het CvTE wordt toegewezen.

8 ZIEKE KANDIDATEN EN GESPRED EXAMEN

Er zijn drie mogelijkheden voor gespreid examen, namelijk spreiding over jaren, spreiding over tijdvakken of een combinatie van beide.

8.1 SPREIDING OVER JAREN

De afsluiting van het examen centraal examen kan over twee jaar worden gespreid. Hiervoor is toestemming nodig van de inspectie.

Als bijzondere aanpassingen van het centraal examen zelf of de toegestane hulpmiddelen nodig worden geacht en als die aanpassingen niet tot het standaard aanbod van het CvTE behoren, dan geldt de algemene regel dat de school contact opneemt met het CvTE via info@cvte.nl.

De kandidaat legt dan in het eerste jaar bijvoorbeeld vier van de zeven centrale examens af en in het volgende jaar de overige drie. Hij heeft in beide jaren recht op herkansing van een van de in dat jaar afgelegde centrale examens. Wat *niet* is toegestaan, is het in het tweede jaar opnieuw afleggen van een in het eerste jaar afgelegd centraal examen.

Voor een evenwichtige vormgeving van het onderwijs is het van belang de verdeling tijdig vast te leggen. Dat bij ziekten met een progressief verloop onverwacht minder mogelijk blijkt dan eerder verwacht, wordt onderkend: achteraf (voor het centraal examen) wijzigen van het overeengekomen en aan de inspectie voorgelegde schema is mogelijk. Als in een vak eenmaal het centraal examen is afgelegd, kan dat vak niet naar een ander jaar worden verplaatst.

8.2 SPREIDING OVER TIJDVAKKEN

Spreiding over eerste, tweede en derde tijdvak is mogelijk. Hiervoor is *geen* toestemming nodig van de inspectie. Spreiding over de tijdvakken kan zich voordoen als veel tijdverlenging noodzakelijk is en twee van de examenvakken van de kandidaat op een zelfde dag vallen.

8.3 COMBINATIE VAN SPREIDING OVER JAREN EN OVER TIJDVAKKEN

Combinatie van spreiding over tijdvakken en over jaren is ook mogelijk na toestemming van de inspectie.

Het afleggen van een examen op een andere locatie (ziekenhuis of thuis) is mogelijk na toestemming van de inspectie. Het afleggen van het centraal examen thuis is onder toezicht van school.

9 ANDERE ONDERSTEUNINGSMOGELIJKHEDEN

9.1 AUTISME SPECTRUM STOORNIS (ASS), AD(H)D EN DCD

Een autisme spectrum stoornis (ASS) is een aangeboren stoornis, waarbij de informatieverwerking in de hersenen op een andere manier werkt. Alles wat mensen met een ASS waarnemen wordt op een andere manier verwerkt, waardoor een mix van zwakkere en sterkere kanten ontstaat. In een deskundigenverklaring kan ook de term klassiek autisme, syndroom van Asperger of PDD-NOS worden genoemd.

Attention Deficit (Hyperactivity) Disorder (AD(H)D) is een zeer veel voorkomende neurologische aandoening die wordt gekenmerkt door ontwikkelgebreken van onoplettendheid en/of hyperactiviteit/impulsiviteit die in meerdere omgevingen functionele nadelen veroorzaken.

Voor het treffen van aanpassingen in de wijze van examinering bij kandidaten met een ASS of AD(H)D of DCD is een deskundigenverklaring nodig op grond van artikel 3.54 van het Uitvoeringsbesluit WVO. Er worden voor deze kandidaten geen aangepaste examens geleverd, de aanpassing zit in de wijze van afnemen, bijvoorbeeld;

- maximaal 30 minuten tijdverlenging
- inzetten van pauze zie paragraaf 10.2
- voorkomen van afleidingen tijdens de afname
- structureren en vooraf laten ervaren van de regels

9.2 DIABETES EN EPILEPSIE

Als de leerling tijd nodig heeft om (medische) handelingen te verrichten, is het raadzaam om pauzes in te zetten omdat vooraf niet altijd te bepalen is hoeveel tijd de leerling daarvoor nodig heeft. Extra tijd (max. 30 minuten) kan ook worden gegeven als is gebleken dat de leerling belemmeringen ervaart vanwege de diabetes, epilepsie (of andere medische aandoening) en de extra tijd niet in 'denktijd' gaat zitten.

Toegestaan is:

- maximaal 30 minuten tijdverlenging, zie paragraaf 10.1
- inzetten van pauze, zie paragraaf 10.2

9.3 TOS (TAALONTWIKKELINGSSTOORNIS)

TOS is een aangeboren stoornis met vertraagde of afwijkende ontwikkeling in taal. Leerlingen met TOS hebben moeite met aanleren van vaardigheden die cruciaal zijn voor het verwerven van taal. De TOS kan zich uiten in hardnekkige problemen op een of meerdere gebieden van de taal, het taalbegrip en de spraak. De precieze oorzaak van TOS is tot op heden onbekend, omdat de taalproblemen niet verklaard kunnen worden door gehoorproblemen, meertaligheid, aantoonbaar neurologisch letsel, ernstige fysieke, emotionele of psychische problemen, een verstandelijke beperking of afwijkende omgevingsfactoren.

De leerling met de diagnose TOS, of een vermoeden van TOS heeft een ondersteuningsarrangement (cluster 2), of heeft deze in het verleden gehad. De noodzaak voor het treffen van aanpassingen in de wijze van examinering bij kandidaten met TOS blijkt uit het zorgdossier dat de leerling gedurende zijn schoolcarrière heeft opgebouwd. Het zorgdossier heeft tevens de taak om de ondersteuningsbehoefte zichtbaar te houden, als begeleiding vanuit cluster 2 wordt stopgezet. Hiermee houdt de leerling de mogelijkheid tot voorzieningen en aanpassingen. De diagnose is een uitsluitingsdiagnose en wordt vastgesteld door meerdere disciplines waardoor het lastig is om een deskundigenverklaring op te stellen, zoals bijvoorbeeld dyslexie. De (eerdere) toekenning van het arrangement kan gezien worden als een deskundigenverklaring.

Over de mogelijke aanpassingen in (school)examens wordt verwezen naar het overzicht van [Siméa](#).

Toegestaan is:

- maximaal 30 minuten tijdverlenging

– verklanking

Soms in relatie met een auditieve beperking, maar ook los daarvan, zijn er deelnemers met een taalontwikkelingsstoornis (vroeger ook wel ESM – ernstige spraaktaalmoelijkheden – genoemd). Spraakmoelijkheden zijn geen *issue* bij het centraal examen. Taalmoelijkheden, bijvoorbeeld een achterstand in algemene taalontwikkeling (woordenschat, leesvaardigheid) kunnen wel ook bij de centrale examens merkbaar zijn. Maatregelen in de centrale examinering zelf zijn in het algemeen niet aan de orde. Immers, de wijze van examinering kan worden aangepast maar niet de exameneisen zelf. En daar zit soms juist de crux bij TOS.

10 TOELICHTING BIJ ENKELE AANPASSINGEN EN HULPMIDDELEN

10.1 TIJDVERLENGING

Verlenging van de duur van het centraal examen met een half uur kan worden toegestaan als de school beschikt over een verklaring van een ter zake kundig en ter zake geschoolde psycholoog, orthopedagoog, neuroloog of psychiater. Bij een visuele, auditieve of lichamelijke beperking is zo'n verklaring niet nodig. Het is waarschijnlijk de meest toegepaste maatregel.

Tijdverlenging lijkt een 'compensatie' voor een belemmering. Zo is het niet bedoeld. Een belemmering kan worden gezien als een niet soepel lopend radertje dat maakt dat de wijze van examinering niet wordt 'gepakt'. Tijdverlenging is dan een vrij ruw middel: een smeermiddel dat maakt dat het radertje met wat horten en stoten, dus wat meer tijd, toch loopt. Het middel is daarmee anders (grover, minder direct), dan bijvoorbeeld braille voor de blinde en audio voor de dyslectische kandidaat. Maar een smeermiddel helpt wel.

Het is echter geen wondermiddel dat overdadig kan worden toegepast. Het is de vraag of tijdverlenging met meer dan een half uur effectief is – te veel smeermiddel werkt niet. En daarnaast kan een te forse tijdverlenging de aard van het examen aantasten. Tekstbegrip bijvoorbeeld kan dan veranderen in tekstanalyse, met een ruime mogelijkheid om van het woordenboek gebruik te maken.

Ruimere tijdverlenging is alleen mogelijk als volstrekt duidelijk is dat de extra tijd niet in meer 'denktijd' gaat zitten, maar in pure lees- of schrijftijd. Dat geldt bijvoorbeeld voor de kandidaat die op braille is aangewezen. Het aflezen van globale informatie uit grafieken en tabellen kost hem veel meer tijd dan de kandidaten die deze informatie visueel krijgen. Dat kan ook gelden voor de lichamelijke beperkte kandidaat die met zijn voet op de computer het hele examen maakt. In deze situaties is tot dubbele examentijd toegestaan. In alle andere situaties moet de school, als verlenging met meer dan een half uur gewenst lijkt, contact opnemen met het CvTE via info@cvte.nl.

Om bovengenoemde reden is ook het optellen van tijdverlenging voor verschillende, soms gerelateerde beperkingen *niet* toegestaan. Wel kan voor een kandidaat met een beperking die maximaal zes schooljaren (Nederlandstalig) onderwijs heeft gevolgd in Nederland, twee maal een half uur tijdverlenging worden toegestaan.

Tijdverlenging wordt soms ook gevraagd (en soms ook ruimer dan een half uur) bij chronische vermoeidheid of concentratieproblemen. Bij deze beperkingen ligt dat echter niet zonder meer voor de hand. Wie snel vermoeid is, zou juist korter moeten werken. De passende oplossing is hier niet tijdverlenging, maar een (korte of langere) onderbreking van het examen, uiteraard met voldoende toezicht. De kandidaat kan dan even rusten, of bijvoorbeeld ontspannen en concentratie opbouwen via oefeningen. Zie paragraaf 10.2.

We adviseren de toegestane en de benutte tijdverlenging zorgvuldig in het proces verbaal (protocol) van de examenafname vast te leggen.

Artikel 3.54 zou als automatisme kunnen worden toegepast: wie een verklaring heeft krijgt tijdverlenging. Dus de kandidaat met een dyscalculieverklaring krijgt een half uur extra voor Engels. Het spreekt vanzelf dat dat niet de bedoeling is. Het beoordelen van de vraag of naar redelijkheid door tijdverlenging een belemmering wordt weggenomen, vergt een inhoudelijke taxatie van de directeur (de school).

10.2 PAUZES

Een alternatief voor tijdverlenging is een korte of iets langere pauze tijdens het centraal examen. Onder toezicht, en zonder dat de kandidaat toegang heeft tot de opgaven of het door hem gemaakte werk.

Een pauze kan bij sommige beperkingen veel effectiever zijn dan tijdverlenging. Dat geldt bijvoorbeeld voor kandidaten met chronische vermoeidheidsklachten. Maar ook voor kandidaten met concentratieproblemen, die het hoofd even leeg kunnen maken, of voor kandidaten met extreme faalangst die de pauze kunnen benutten om aan stressreductie te doen. Ook kan een pauze worden benut voor noodzakelijke handelingen in verband met de beperking, dat komt

vooral bij medische klachten voor (bijvoorbeeld epilepsie of diabetes). De pauze mag worden gebruikt in aanvulling op tijdverlenging, of in plaats van tijdverlenging.

Voorwaarde voor toepassing van pauzes is een zorgvuldige vermelding op het proces verbaal en adequaat toezicht tijdens de pauze. De inspectie vraagt scholen de pauzeafpraak niet alleen vast te leggen in het proces verbaal maar ook te melden in het [ISD](#). Dat geeft inspectie de mogelijkheid vast te stellen in welke mate dit wordt ingezet.

Daarnaast geldt vanzelfsprekend dat de school voorkomt dat andere kandidaten hinder ondervinden van de pauze-activiteit. Omdat de pauze geen enkele relatie heeft met de exameninhoud, is een deskundigenverklaring niet nodig. Vanzelfsprekend is terughoudendheid gewenst (geen klassikale pauzes), maar de ervaring leert dat de pauze ook alleen wordt gewenst door kandidaten die echt ervaren dat ze er baat bij hebben.

Voor een pauze of enkele pauzes binnen redelijke tijdsgrenzen is geen toestemming van het CvTE nodig. Binnen redelijke grenzen wil zeggen: in totaal niet meer dan een uur. Als de pauze effect heeft of kan hebben op het startmoment van het examen of van een erop volgend examen, is overleg met inspectie nodig.

De invulling van de pauze is aan de school, in overleg met de kandidaat. Voor sommige kandidaten is even rust voldoende. Andere hebben baat bij even bewegen (onder toezicht en zonder hinder voor anderen). Een gesprek met een deskundige die met de kandidaat de stress kan reduceren, is ook toegestaan. De pauze mag (uiteeraard) niet worden besteed aan vakinhoudelijke activiteiten.

Voor de keuze van het pauzemoment bestaan ook verschillende voorkeuren. Het is van belang van te voren de gewenste vorm goed vast te leggen.

Sommige kandidaten hebben het meest baat bij een vooraf vastgelegd helder moment, bijvoorbeeld anderhalf uur na het begin van het examen en dan een kwartier pauze.

Een andere optie is dat bij de start van het examen even wordt gekeken waar een handige knip zit, dus bijvoorbeeld tussen tekst 3 en tekst 4 van het centraal examen Engels. En een derde veel toegepaste optie is dat de kandidaat op het moment zelf aangeeft dat het pauzemoment gewenst is.

10.3 EEN MONDELING CENTRAAL EXAMEN

In bijzondere situaties wordt een centraal examen ook wel mondeling afgenomen. Min of meer standaard gebeurt dat bij enkele examens die moeilijk zijn aan te passen voor kandidaten met een visuele of auditieve beperking, zoals de centrale examens kunst algemeen, aardrijkskunde en wiskunde op het havo en vwo. Ook in andere zeer bijzondere situaties kan de school in overleg met het CvTE voor een mondeling kiezen. Schriftelijke afname heeft in het algemeen – vanwege de vergelijkbaarheid – de voorkeur. Het aantal mondelinge afnames (behalve voor de hierboven genoemde vakken) blijft in het algemeen landelijk onder de twintig per jaar.

10.3.1 Aangepaste wijze van examinering

Een examen heeft tot doel vast te stellen of de kandidaat voldoet aan de exameneisen. Daarvoor is een schriftelijk examen ontwikkeld dat voor de grote groep op identieke wijze en ook gerelateerd aan vorige jaren, effectief meet of kandidaat aan de eisen voldoet. Soms is er een belemmering door een beperking en is het nodig de wijze van examinering aan te passen. De belemmering moet worden weggenomen o.g.v. artikel 3.54 van het Uitvoeringsbesluit WVO en o.g.v. de Wet gelijke behandeling op grond van handicap of chronische ziekte. Voor dat wegnemen van de belemmering staat scholen een aantal standaard aanpassingen ter beschikking. Waar de standaard niet past, is verdergaand maatwerk nodig. Dat verdergaand maatwerk kan niet door de school zelfstandig worden uitgevoerd. Bij aanpassing is van belang dat de eisen overeind blijven en daarom moet dit in overleg met het CvTE en binnen de door het CvTE vastgestelde kaders.

10.3.2 Wanneer en waarom een mondeling?

School kan, na overleg met het CvTE, de keuze maken voor een mondeling afname. Bij kunst algemeen, aardrijkskunde en de wiskundevakken op havo en vwo en meestal ook de natuurwetenschappelijke vakken op havo en vwo, wordt voor visueel beperkte kandidaten (en bij kunst ook voor auditief beperkte kandidaten) gekozen voor een mondeling, niet omdat

constructie van een schriftelijk onmogelijk is, maar omdat constructie een dermate vergaande aanpassing van het schriftelijke examen betekent dat een compleet nieuw examen moet worden geconstrueerd. Met alle controles die dat dan weer vereist, is een mondeling een effectievere oplossing. De keuze voor genoemde vakken is geen wet van Meden en Perzen, maar ontstaat op grond van ervaringen. Bij bijvoorbeeld wiskunde A (aanvankelijk mondeling o.a. vanwege de grafische rekenmachine) zijn goede ervaringen opgedaan met Excel-toepassingen in het examen die de grafische rekenmachine goeddeels kunnen vervangen. Vaak wordt voor dat vak dan ook een schriftelijk alternatief aangeboden. Vanzelfsprekend krijgt de school dan wel de gelegenheid om te toetsen of dit aangepaste schriftelijke examen past op het gegeven onderwijs en de mogelijkheden van de kandidaat. Zo niet, dan is ook bij wiskunde A een mondeling weer een te overwegen optie.

Daarnaast wordt een mondeling soms toegepast als een schriftelijk examen fysiek onmogelijk is, bijvoorbeeld bij een zeer zwaar lichamelijk beperkte kandidaat. Hoewel de techniek voor deze kandidaten steeds meer mogelijkheden biedt, is soms toch een mondeling effectiever. Dat geldt te meer omdat het gebruik van hulpmiddelen door een kandidaat met deze beperking zeer tijdrovend kan zijn en examens van zes uur fysiek soms veel te belastend zijn. Een mondeling maakt het, door zijn meer adaptieve karakter, mogelijk om veel sneller tot de kern door te dringen.

De derde grond voor een mondeling is de context waarbij aan het resultaat bij een schriftelijk examen niet meer te zien is of de kandidaat door zijn beperking struikelde, dan wel de examenstof niet beheerste. Dat kan bijvoorbeeld gelden voor kandidaten met tamelijk ernstige dysfasie/afasie. Het woord ligt op het puntje van de tong en wil niet komen. Bij een schriftelijk examen is niet zichtbaar of dát het probleem was of dat de kandidaat eenvoudigweg de examenstof niet beheerste. In een mondeling wordt dat wél duidelijk.

Bij een mondeling centraal examen worden de exameneisen geborgd door de inzet van twee examinatoren. Bij centrale examens op een examinerende school is dat de eigen vakdocent en een gecommiteerde van het CvTE. Bij staatsexamenafname zijn het twee examinatoren van CvTE-staatsexamens.

10.3.3 Wanneer géén mondeling?

Soms wordt een mondeling gevraagd bij ernstige dyslexie of bij een taalontwikkelingsstoornis (TOS). Dan geeft de school aan dat de kandidaat de stof prima begrijpt als een docent de vraag parafraseert. Daarmee wordt echter een stukje van de exameneisen weggenomen. Audio ondervangt het leesprobleem van de dyslectische leerling volledig, en het kunnen duiden van de aangeboden tekst hoort bij de exameneisen. Elke kandidaat zal een examen beter maken als een voorlezer hem in de juiste richting stuurt, zeker als dat interactief gaat met vragen van de kandidaat. Maar daarmee worden de facto de eisen verlaagd. Dat een kandidaat mondeling veel beter scoort dan schriftelijk is op zichzelf geen argument: dat geldt waarschijnlijk voor bijna iedereen, bij de beoordeling van een mondeling wordt daar ook rekening mee gehouden. Een mondeling wordt ook wel eens aangevraagd voor een dyslectische kandidaat die niet leesbaar zou kunnen schrijven. In dat geval vraagt het CvTE een schrijvoorbeeld toe te sturen. Bijna altijd blijkt ook een Engelse brief uit het centraal examen tl prima leesbaar als de corrector de brief fonetisch leest. Dan is een mondeling dus niet nodig en wordt niet toegestaan.

10.3.4 Aanvraagprocedure

Een school vraagt een afwijkende wijze van examinering aan bij DUO waarbij een mondeling wellicht een optie is.

- 1 Voor visueel en auditief beperkte kandidaten bij de eerder genoemde vakken (havo/vwo kunst, wiskunde, natuurwetenschappelijke vakken) gaat het verzoek met de standaard aanvraag voor aanpassingen zoals braille of aanpassing van visuele elementen. Bij de oktober-opgave aan DUO vult de school voor deze kandidaat een speciaal formulier in. In overleg zal dan worden bezien of gekozen moet worden voor een mondeling, of dat er ook een adequate schriftelijke afname mogelijk is.
- 2 Voor zwaar lichamelijk gehandicapte kandidaten kan ook het bovengenoemde formulier worden gebruikt.

- 3 Waar de beperking en de mogelijkheden voor de school nieuw zijn (bijvoorbeeld bij ernstige dysfasie) kan het ook via dit formulier. In het algemeen willen de school en de kandidaat in uitzonderlijke situaties veel eerder weten of er iets mogelijk is, en zo ja wat, om daar onderwijs en schoolexamen op te kunnen afstemmen en valse verwachtingen te voorkomen. Het verdient in deze uitzonderlijke gevallen aanbeveling in een zo vroeg mogelijk stadium (kan ook bij het begin van havo-4, of al bij de vakkenkeuze in havo-3!) met het CvTE contact op te nemen via info@cvte.nl.
- 4 Voor kandidaten die staatsexamen afleggen (bijvoorbeeld in het vso) geldt de standaard melding en aanmelding bij DUO. Ook hier geldt dat eerdere melding en dus eerdere afspraken gewenst kunnen zijn. Oriënterende gedachtewisseling kan ook hier via info@cvte.nl, de formele aanvraag geschiedt daarna volgens de standaard procedures via DUO.

10.3.5 Vervolgprocedure

Als, eventueel na overleg, wordt vastgesteld dat een mondeling aan de orde is, dan krijgt de school bericht over de tweede examiner van het CvTE. Als alle onderdelen van de procedure op tijd verlopen, zal dat in het algemeen voor de jaarwisseling zijn. De school (de eigen examiner) neemt dan zo spoedig mogelijk contact op met de mede-examinator. Beide examinatoren overleggen daarna over vorm en inhoud; zie hierna. Tijdig overleg geeft zekerheid aan de docent en daarmee aan de kandidaat. Bij staatsexamens zijn beide examinatoren van het CvTE en krijgt de school van DUO bericht omtrent de mondelinge afname. Als de school nadere info aan de examinatoren wil doorgeven, dan is dat mogelijk via DUO.

10.3.6 Hoe gaat het mondeling?

- Een mondeling is maatwerk, er zijn dus weinig vastliggende regels, wel een aantal vuistregels:
- Een mondeling van een uur is al erg lang. Drie kwartier is meestal voldoende voor adequate toetsing. Noodzakelijke rustpauzes kunnen de bruto tijd rekken.
 - Een mondeling hoeft niet helemaal uit het hoofd of in gespreksvorm. De kandidaat kan (en zal meestal) een opgave voorgelegd krijgen waarmee hij (fysieke beperkingen voorbehouden) ook even zelf aan de slag kan.
 - Beide examinatoren zijn gelijkwaardig en komen gezamenlijk tot een oordeel (op de cijferschaal die begint bij 1,0 en eindigt op 10,0). De examinatoren zorgen voor een kort verslag (protocol) dat de inhoudelijke fundering vormt, en overhandigen dat ondertekend, met het cijfer, aan de directeur van de school.
 - Er is geen regel dat de eigen docent vraagt en de ander zwijgend protocolleert. Een natuurlijk mondeling is gewenst en in een natuurlijk gesprek zal de ander ook wel eens een duit in het zakje doen. Een zwijgende tweede examiner kan meer stress opleveren dan een natuurlijke vorm. Het is wel van belang dat de kandidaat vooraf op de hoogte is van de gemaakte afspraken.
 - Een mondeling centraal examen is anders dan gewoonlijk en dat kan stress geven. In het algemeen valt de stress na een paar minuten van de kandidaat af: een mondeling voelt natuurlijk. Waar het fenomeen mondeling op zichzelf leidt tot stress, in samenhang met de beperking soms heel verklaarbaar, kan de school aan de CvTE-examinator vragen of in de weken voorafgaand aan het examen een niet-meetellende oefening aan de kandidaat kan worden aangeboden. Dit geldt niet bij staatsexamens. Daar is immers mondelinge afname door externen een onderdeel van de standaard (elk vak wordt geëxamineerd met een centraal examen en een mondeling college-examen).
 - Er zijn geen formele regels omtrent bekendmaking van het cijfer. Aan scholen wordt wel aangeraden niet zonder goede reden af te wijken van de standaard dat tot de (voor deze afname overigens irrelevante) normering geen cijfers worden bekendgemaakt. Bij staatsexamens gelden de staatsexamenregels voor centrale examens: bekendmaking bij de vaststelling van de uitslag.
 - Vaak zal de mede-examinator eerst aan de eigen docent vragen welk idee deze heeft over het format van het mondeling (wat zou je doen als er geen CE was maar wel een examenprogramma, en het mondeling de standaard afsluiting?). De docent kan echter ook een beroep doen op de expertise van de mede-examinator in het afnemen van mondelingen. Coproductie, of elk een deel, het mag allemaal. Allemaal in goed overleg tussen professionals. In de bijzondere gevallen waarin een mondeling de juiste vorm bleek,

ervaren in het algemeen docent, mede-examinator en kandidaat het achteraf als een prettige en adequate toetsvorm.

10.4 COMPUTER ALS SCHRIJFGEREI

Het gebruik van de computer als schrijfgerei is algemeen toegestaan, ook voor kandidaten zonder beperking. Melding aan het CvTE of de inspectie is niet nodig.

Bij gebruik van de computer hoeft voor kandidaten met een geldige dyslexieverklaring de spellingcontrole niet te worden uitgeschakeld.

Bij gebruik van de computer ziet de school erop toe dat de kandidaat geen toegang heeft tot hulpmiddelen die niet zijn toegestaan. Ook zorgt de school ervoor dat het werk niet verloren kan gaan. Een melding vooraf aan de school die de tweede correctie verzorgt, dat er werk op de computer is gemaakt, kan verrassingen voorkomen. Gedetailleerde instructies voor het gebruik van de computer staan in het document 'Computer als schrijfgerei' op Examenblad.nl.

11 SAMENVATTING

11.1 KANDIDATEN MET DYSLEXIE

- Nagaan of een aanpassing gewenst is;
- Nagaan of de gewenste aanpassing voorzien is in de regelgeving en het standaard aanbod;
- Zo nodig (Daisy of spraaksynthese-)cd bestellen bij DUO (bij de algemene bestelling van examens);
- Voor digitale examens hoeft niets te worden besteld;
- Digitale woordenboeken, spelling- en grammaticakaarten zijn niet toegestaan;
- Aanpassingen inclusief eventuele tijdverlenging zo spoedig mogelijk melden bij inspectie via het ISD.

11.2 KANDIDATEN MET DYSCALCULIE

- Nagaan of het rekenwerk in het examen tijdverlenging (max. 30 minuten) noodzakelijk maakt;
- Nagaan of het gebruik van één van de voorgestelde standaard rekenkaarten of een schooleigen variant gewenst is;
- Aanpassing melden aan inspectie via het ISD;
- Extra informatiemateriaal is niet toegestaan.

11.3 KANDIDATEN MET EEN AUDITIEVE BEPERKING

- Nagaan welke aanpassing gewenst is;
- Aanpassing, bijvoorbeeld tijdverlenging, zo spoedig mogelijk melden bij inspectie via het ISD;
- Voor de digitale centrale examens BB en KB wordt standaard een speciale uitvoering geleverd voor Nederlands, Engels, Duits en nask1;
- Voor dans en drama gl/tl en kunst algemeen havo en vwo aangepaste afname aanvragen (bijvoorbeeld mondeling) met formulier via examens@duo.nl.

11.4 KANDIDATEN MET EEN VISUELE BEPERKING

- Nagaan of het standaard examen met standaard hulpmiddelen adequaat is;
- Zo niet, speciale examens bestellen met speciaal formulier bij examens@duo.nl; het CvTE neemt contact op voor de uitwerking;
- Nagaan of examen in verband met tijdverlenging over meer tijdvakken moet worden gespreid. In dat geval ook speciale uitvoering tweede tijdvak bestellen;
- Aanpassing zo spoedig mogelijk melden aan inspectie via het ISD.

11.5 KANDIDATEN MET ZEER ZWARE BEPERKING

- Als standaard afname onmogelijk is: contact opnemen met het CvTE via info@cvte.nl.

11.6 KANDIDATEN MET EEN ANDERE BEPERKING

- Nagaan of de condities in de examenruimte kunnen worden geoptimaliseerd (apart zetten of op rustiger plaats; pauzes toestaan);
- Nagaan of tijdverlenging wenselijk is en aan de voorwaarden wordt voldaan;
- Zo spoedig mogelijk aanpassing melden aan inspectie via het ISD.

12 PROCEDURES BIJ INSTALLATIE/VERGROTEN

Deze procedure geldt voor papieren schriftelijke examens die op een vast moment worden afgenomen, als speciale omzettingen/aanpassingen vanwege beperkingen nodig zijn.

Voor de regels ten aanzien van installatie van digitale examens wordt naar de betreffende handleidingen verwezen.

12.1 EERSTE TIJDVAK

- 1 De enveloppen met materiaal voor een examenzitting mogen geopend worden bij aanvang van de examenzitting, niet eerder.
- 2 Als dat om technische redenen nodig is, kan ervoor worden gekozen de aanvangshandelingen te laten beginnen in de voor derden niet toegankelijke examenruimte, maximaal 90 minuten voor de aanvang van de zitting volgens rooster. Het moment waarop kandidaten kennismaken van de inhoud van het examen blijft volgens rooster.
- 3 In een bijlage van het proces-verbaal wordt beschreven:
 - a op welk moment de handelingen starten;
 - b welke handelingen worden verricht;
 - c en welke functionarissen van de school deze handelingen verrichten of daarbij aanwezig zijn.
- 4 De in punt (3) genoemde functionarissen zien erop toe dat uitsluitend de technische handelingen worden verricht die voor de verantwoorde afname nodig zijn, en dat geen examenmateriaal voor aanvang van de zitting ter kennis komt van kandidaten, of voor of tijdens de zitting van anderen. De functionarissen tekenen daarvoor.
- 5 De handelingen vinden plaats in een ruimte waarin aansluitend het examen wordt afgenomen.
- 6 Als het om technische redenen niet mogelijk is de handelingen verantwoord te laten plaatsvinden in de examenruimte, kan met inachtneming van het onder (2) genoemde tijdspad worden gekozen voor aanwijzing van een andere ruimte.
 - a De directeur stelt vooraf een verklaring op dat hij zich ervan heeft vergewist dat een andere ruimte noodzakelijk is.
 - b Hij vermeldt welke ruimte daarvoor wordt gebruikt en welke functionarissen bij de werkzaamheden zijn betrokken.
 - c Hij verklaart dat de aangegeven ruimte vanaf aanvang van de werkzaamheden tot de start van de examenzitting met kandidaten niet toegankelijk zal zijn voor anderen dan de onder (b) genoemde functionarissen.
 - d In de verklaring wordt tevens vermeld hoe ervoor wordt gezorgd dat examendocumenten (bijvoorbeeld de geproduceerde usb-sticks) na behandeling in de 'vooraf-ruimte' in de examenruimte komen (bijvoorbeeld in een verzegelde envelop, gebracht door twee personen).
 - e Alle werkzaamheden bij (b) en bij (d) worden gezamenlijk uitgevoerd door ten minste twee door de directeur aangewezen personen.
 - f De in de verklaring genoemde personen verklaren door een handtekening na beëindiging van de werkzaamheden dat de werkzaamheden volgens de regels zijn voltooid.
 - g De in dit punt genoemde verklaringen worden toegevoegd aan de onder (3) genoemde bijlage bij het proces-verbaal.
- 7 De bijlage bij het proces-verbaal is van belang voor toezicht en voor onderzoek bij eventuele calamiteiten (veronderstelde schending van de geheimhouding). De bijlage hoeft niet te worden verzonden aan de tweede corrector.

12.2 TWEEDE TIJDVAK

Om praktisch-logistieke redenen gaat de levering van bestanden voor het tweede tijdvak anders. Vooraf is namelijk onbekend aan welke vakken door welke kandidaten wordt deelgenomen.

Daisy wordt in het tweede tijdvak alleen geleverd voor de centrale examens Nederlands en Engels. Wie in het eerste tijdvak Daisy gebruikte, krijgt in het tweede tijdvak, als daarvoor geen Daisy beschikbaar is, een individuele voorleeshulp van de school toegewezen die op verzoek voorleest wat de kandidaat aanwijst.

De pdf voor spraaksynthese wordt geleverd op een gegevensdrager (cd-rom) die per schooltype alle examens bevat. De (schriftelijke) examens worden per schooltype op twee dagen afgenomen. Dit vergt een afwijkende procedure:

- 1 De directeur stelt vast op welk moment, in welke ruimte en door welke functionarissen (ten minste twee) de noodzakelijke technische handelingen worden verricht. Dit moment kan worden vastgesteld vanaf half acht 's morgens op de maandag van de week waarin de schriftelijke examens tweede tijdvak worden afgelegd.
- 2 De in de procedure voor het eerste tijdvak (12.1) onder 6 lid b t/m g en 7 genoemde bepalingen zijn van toepassing.
- 3 Ook wordt een verklaring toegevoegd die aangeeft hoe voorkomen wordt dat onbevoegden in de tijd tussen technische aanpassing en afname toegang hebben tot het examen.

13 EXTRA INFORMATIE

Verschillende instanties geven extra informatie over het onderwijs aan leerlingen met een specifieke beperking. In die informatie wordt ook verband gelegd met de regelgeving rondom de examinering. Aan die informatie kunnen geen rechten worden ontleend.

Door de instanties wordt echter bij het samenstellen de grootst mogelijke zorgvuldigheid betracht. De informatie is dan ook zinvol, zowel voor begeleiders en zorgcoördinatoren die een beeld willen krijgen van de regels en mogelijkheden rondom het centraal examen als voor examensecretarissen die een beter beeld willen krijgen van de ondersteuningsmogelijkheden in het onderwijs.

13.1 VISUEEL BEPERKTE LEERLINGEN

www.eduvip.nl

Op deze [website](#) is veel informatie te lezen voor het onderwijs aan kinderen en jongeren met een visuele beperking.

13.2 LEERLINGEN MET DYSLEXIE

<https://www.dyslexiecentraal.nl>

Op deze [website](#) is nadere informatie te vinden voor leerlingen met dyslexie in het vo in zowel het onderwijs als bij examinering.

13.3 LEERLINGEN MET EEN AUDITIEVE EN/OF COMMUNICATIEVE BEPERKING

www.simea.nl

Op de website van [Siméa](#) staat een overzicht hoe (school)examens af te nemen bij leerlingen met een auditieve of communicatieve beperking.

13.4 ERNSTIG (EN LANGDURIG) ZIEKE LEERLINGEN (IN HET ZIEKENHUIS):

www.ziezon.nl

Voor ernstig zieke leerlingen en hun ouders/verzorgers is er [Ziezon](#), landelijk netwerk Ziek Zijn & Onderwijs. Specifiek voor centrale examens is er de pagina [Op weg naar het diploma](#).

COLLEGE VOOR TOETSEN EN EXAMENS

Het College voor Toetsen en Examens is namens de overheid verantwoordelijk voor de kwaliteit en het niveau van de centrale examens en toetsen in Nederland. Het heeft verschillende examens en toetsen onder zijn hoede.

[cvte.nl](https://www.cvte.nl)

SAMEN BOUWEN WE AAN GOEDE TOETSEN EN EXAMENS

 Centrale Eindtoets primair onderwijs: de eindtoets die de overheid aanbiedt aan leerlingen uit groep 8. De uitkomst is een advies voor het best passende brugklatype. [Centraleeindtoetspo.nl](https://www.centraleeindtoetspo.nl)

 Centrale examens voortgezet onderwijs: het centrale deel van de eindexamens vmbo, havo of vwo. Het diploma geeft toegang tot passend vervolgonderwijs. [Examenblad.nl](https://www.Examenblad.nl)

 Staatsexamens voortgezet onderwijs: examens voor iedereen die individueel of op vso-scholen niet in staat is via het regulier voortgezet onderwijs examen af te leggen. [Staatsexamensvo.nl](https://www.Staatsexamensvo.nl)

 Centrale examens middelbaar beroeps-onderwijs: centrale examens Nederlandse taal en Engels voor studenten in het mbo. De uitkomst is onderdeel van het mbo-diploma. [Examenbladmbo.nl](https://www.Examenbladmbo.nl)

 Staatsexamens Nederlands als tweede taal: examens Nederlandse taal voor iedereen die Nederlands niet als moedertaal heeft. Het diploma toont aan dat het Nederlands voldoende is voor werk of opleiding. [Staatsexamensnt2.nl](https://www.Staatsexamensnt2.nl)